

KUTADGU BİLİĞ ÜZERİNDE BİR DÜZENLEME DENEMESİ: KÖR MÜ? KÜR MÜ?

AYSU ATA

Türk dili ve edebiyatının olduğu kadar Türk kültür tarihinin de en önemli eserlerinden biri olan Kutadgu Bilig, gerçekten sahip olmakla öğündüğümüz ve bu konularda çok yönlü çalışmalara kaynaklık eden bir eserdir. Bu esere bilimsel, özellikle karşılaştırmalı çalışmaları dünya edebiyatı içerisinde hak ettiği yeri vermek bizlere düşen başlıca ödevlerden biridir. Türkiye’de ve Türkiye dışında R.R. Arat’ın çalışmaları başta olmak üzere Kutadgu Bilig üzerinde çok sayıda çalışma yapılmıştır.¹ Ancak türkoloji konusunda yapılan yeni çalışmalar, yeni metinlerin ortaya çıkması, her zaman için bu bibliyografyaya yeni eklemelerin yapılmasını mümkün kılabilir.

Yusuf Has Hacib, 6645 beyitten oluşan Kutadgu Bilig’de Şehname vezni olan “mütekariib” bahrini başarıyla uygulamıştır. Eserde imaleler dışında vezin hatası yoktur. Yusuf Has Hacib’in aruzu bu kadar ustalıkla kullanabilmesi onun daha başka şiirler de yazmış olabileceğini akla getirmektedir. Ancak Kutadgu Bilig’de aruz veznini hatasız kullanmak için yazarın bazı yöntemlere başvurduğu da görülmektedir. Bunlardan biri, bir ekin birden fazla şekillerini birarada kullanmasıdır. Örneğin:

1. Emir ekinin *-sU*, *-sUn*, *-sUnI* biçimlerinde kullanılması,
2. Teklik I. şahıs emirde *-AyIn*, *-Ay*, *-AyI* eklerinin birarada bulunması,
3. Belirtme durumu eki için *+G*, *+nI* yanında *+I* şeklinin de kullanılması,²
4. Teklik II. şahıs emir ekinin *-GII* ve eksiz kullanılması.

1 Dilaçar, A., *Kutadgu Bilig İncelemesi*, TDK Yayınları S: 340, Ankara 1988, s. 199-203.

2 Canpolat, M., Eski Anadolu Türkçesinde Belirtme Durumu (Accusativus) Ekinin Kökeni Üzerine, *Türkoloji Dergisi*, C. X, Ankara 1992, s. 9-11.

Kutadgu Bilig'de orta hece düşmesinin sıklıkla bulunması, hatta bunun geniş ünlülerde bile uygulanmış olması Yusuf Has Hecib'in vezni uygulamada kullandığı diğer bir yöntemdir. *indrür, oldrup, oldrum* gibi.

Kutadgu Bilig'de aşağıdaki beyitte de görüleceği üzere kimi zaman mısra sonu doldurma seslerine de rastlanmaktadır:

töşek koldı yattı kör ögdilmiş
uğıp bardı ança kötürdi başa (3838)

Ayrıca yine bu konuyla ilgili olarak eserde *negü tir eşitgil, ay!* gibi bazı kalıp ifadelerin sıkça kullanılmış olması da dikkati çekmektedir. Bu kalıp ifadelerden birisi de tercümelerde *bak!*, *dikkat et!* anlamlarının verildiği *kör* kelimesidir. Örneğin:

uğıslug kişi kör qarısı munar
ukuš kitti tip hem kalem me tınar (294)

ķayusi ķopar kör ķayusi ķonar
ķayusi ķapar kör ķayu suv iķer (73)

Aşağıdaki beyitler ve tercümelelerinde ise *kör* kelimesi okunuş ve anlam veriş bakımlarından kuşku vericidir:

til arslan turur kör işikte yatur
aya evlig er saķ başıngı yiyür (164)

(*Dil arslandır, bak eşikte yatar; ey ev sahibi dikkat et, senin başını yer.*)

miñg erdem kerek bu cihan tutğuşa
kör arslan kerek bu ķulan başğuşa (284)

(*Bu cihana hakim olmak için bin türlü fazilet gerek yaban eşegini alt etmek için arslan olmak gerek.*)

kör arslanķa oķşar bu begler özi
buşursa keser baş ay bilgi yaruk (784)

(*Beyler arslana benzerler hiddetlendirirsen başını koparırlar ey parlak bilgili.*)

kör arslan bolu birse itķa başı
bu it barķa arslan bolur öz tuşı (2047)

(Arslan, köpeklere baş olursa, köpeklerin her biri kendi karşısındaki arslan kesilir.)

yağıda kör arslan yüreki kerek
karıştuқта esri bileki kerek (2310)

(Onun yüreği harpte arslan yüreği gibi döğüşürken de bileği kaplan pençesi gibi olmalıdır.)

uluğ tutsa hamyet kör arslanlayu
ügi teg susuz bolsa tünle sayu (2314)

(Arslan gibi hamiyeti yüksek tutmalı, baykuş gibi uykusuz geçirmelidir.)

oğug beg sözi kör büke yolçılığ
kör arslan münügli kılıç kamaçılığ (2354)

(Uyanık beyin askeri bak ejderha kumandasında arslana binmiş kılıç kamaçılı orduya benzer.)

çerig körse alp er kör arslan bolur
sekirtür ya öldürür ya urşu ölür (2383)

(Kahraman yiğit asker görünce, arslan kesilir; seyirtir ya öldürür veya vuruşarak ölür.)

erig ögse elgin kör arslan tutar
atıg ögse yügrür uçarıg yeter (2401)

(Askeri öğersen eli ile arslan tutar; atı okşarsan koşar ve uçan kuşa yetişir.)

Yukarıdaki beyitler ve tercümeleri R.R. Arat'ın *Kutadgu Bilig Metin ve Tercüme*³ çalışmalarından olduğu gibi alınmıştır. *kör* kelimesi 164. beyit dışındaki bütün beyitlerin tercümelerinde sanki doldurma bir sözmüş (haşv) gibi kabul edilmiş ve tercümede yer almamıştır. Mısır nüshasına göre 2047 numaralı ve ondan sonra gelen beyitteki *it* "it" kelimesi *Kutadgu Bilig*'in Fergana nüshasında *at*'tir. Çalışmasında Fergana nüshasını esas alan Radloff⁴ bu beyit ve ondan sonra gelen beyti şu şekilde okumuş ve tercüme etmiştir:

3 Arat, R.R., *Kutadgu Bilig*, 1. Metin, TDK yayımları, İstanbul 1947.

———, *Kutadgu Bilig*, 11. Tercüme, TTK yayımları, Ankara 1959.

4 Radloff, W., *Wörterbuches der Türk-Dialecte*, C. I, s. 327, St. P. 1893.

———, *Das Kudatku Bilik des Jusuf Chass-Hadschib aus Balasagun*, St. P. 1891.*

көр арслан полу парса атка пажы
пу ат парча арслан полур ос түңи

калы полса арсланба ат пашчызы
ол арслан полур парча ат саҕыжы (КВ. 82, 28,29)

(siehe! wenn ein Löwe Anführer der pferde wird, so werden alle Pferde zu Löwen, ist aber ein Pferd Anführer der Löwen, so sind die Löwen nur für Pferde zu zahlen.- bak! eğer arslan atların başı olursa o zaman bütün atlar arslan olacaktır. Eğer at arslana baş olursa o zaman bütün arslanlar at kabul edilmelidir.)

Radloff da beyte *kör!* arslan diye başlamış ve o şekilde anlam vermiştir. Ancak R. Rahmeti Arat, 4098'inci beyitte daha önceki değlendirmelerinden ayrılarak کور ارسلان'ı *kür arslan* olarak okumuş ve buna göre çevirmiştir:

kür arslanğa oğşar körü tursa beg
öge tegse yumşar holur torğu teg (4098)

(Dikkat edersen, bey pek yürekli arslana benzer; öğerek yaklaşırsan yumuşar, ipek gibi olur.)

Bu beyitte, *körü tursa* (= *dikkat edersen*) sözü geçtiği için Arat, bir de *kör* (= *bak*) biçiminde okumanın doğru olmayacağını düşünerek ilk kelimeyi *kür* biçiminde okumuş ve çok haklı olarak *pek yürekli* karşılığını vermiştir. Bu durumda vermiş olduğumuz dokuz beyitteki *kör arslan* okuyuşunu *kür arslan* şeklinde değiştirip *yırtıcı*, *cesur arslan* gibi karşılıklar verdiğimiz takdirde beyitlerin tercümeleleri şu şekilde olacaktır:

(Dil yırtıcı arslandır, ey ev sahibi dikkat et senin başını yer.) (164)

(Bu cihana hakim olmak için bin türlü fazilet gerek, yaban eşiğini alt etmek için cesur arslan olmak gerek.) (284)

(Beyler kızmış arslana benzerler, hiddetlendirirsen başını koparırlar ey parlak bilgili.) (784)

(Gözü pek arslan köpeklere baş olursa, köpeklerin her biri kendi karşısındakine arslan kesilir.) (2047)

(Onun yüreği harpte cesur arslan yüreği gibi, döğüşürken de bileği kaplan pençesi gibi olmalıdır.) (2310)

(Kağan arslan gibi hamiyeti yüksek tutmalı, baykuş gibi geceyi uykusuz geçirmelidir.) (2314)

(Uyanık beyin askeri bak ejderha kumandasında kahraman arslana binmiş kılıç, kamçılı orduya benzer.) (2345)

(Kahraman yiğit, asker görünce yırtıcı arslan kesilir, seyirtir ya öldürür veya vuruşarak ölür.) (2383)

(Askeri öğersen eli ile yırtıcı arslanı tutar, atı okşarsan koşar ve uçan kuşa yetişir.) (2401)

Dikkat edilirse کور kelimesine verilen yeni karşılıklarla yapılan tercümelelerde anlam pekişmekte ve کور kelimesi boşlukta kalmamaktadır.

Türk dilinin önemli eserlerinden biri olan Rabguzî'nin Kısasü'l-Enbiya'sında kısa bir manzum parçada⁵ da کورارسلان yazımı bulunması bu hususta aydınlatıcı olabilir:

tözi dört yüz kaᅁlı erdi künde kuşluk aşığa
yargusunda kür arslan böri kaplan koyçısı

(Her gün onun kuşluk vakti yemeği tam dört yüz kaᅁnı yüki idi.

Gözü pek arslan onun buyruᅁundaydı ve kurt, kaplan da çobanı idi.)

Kısasü'l-Enbiya'nın manzum kısımlarında Kutadgu Bilig'deki işlevinde kör kelimesi kullanılmamıştır. Bu nedenle کور yazımını hemen kör şeklinde okuyuş yerine arslana da yakışan bir sıfatla kür okuyuşunu tercih ettik. Ayrıca Süleyman Yalavaç kıssasının girişinde adı geçen yalavaca yazılan medhiyedeki bu beyitte belirtildiği gibi hergün kuşluk vakti yemeği için dört yüz kaᅁnı yiyeceği olan, çobanı kurt ve kaplan olan Süleyman yalavacın buyruᅁunda da yırtıcı arslanın olması kanımca daha uygun düşecektir. Zaten burada bak!, dikkat et! anlamında bir kelime bulunması da metnin bağlamı açısından pek mümkün görülmemektedir.

Kutadgu Bilig'in V. Bab'ı olan Yiti Yulduz ve On İki Ükekni Ayw bölümünde Yusuf Has Hacib arslan, başak terazi, akrep ve yay burçlarından aşağıdaki beyitte bahseder:

⁵ K. Gronbech, K., *Rabguzi, Narrationes de prophetis*, Monumenta Linguarum Asiae Maioris, vol. IV, Kopenhagen 1948, s. 137v.

kör arslan bile koşnu buğday başı
basa ülgü boldı çadan ya işi (140)

(*Bak, Esed'in komşusu Sünbüle'dir; sonra Akrep ve Kavs'in arkadaş Mîzan gelir.*)

Aşağıdaki beyit Rabguzi'nin Kıyasü'l-Enbiya'sında yıldızlar ve burçlardan bahseden manzumeden⁶ alınmıştır:

کور arslan ma buğday başı ülgü ol
çayan hem yay oğlağ könek hem balıq

Dikkat edileceği üzere her iki beyit de کورارسلان ile başlamış ve bu iki kelime arslan burcunu karşılamıştır. R.R. Arat'ın çalışmalarında کور diğer beyitlerde olduğu gibi kör okunmuş ve "bak!" anlamı verilmiştir. Her iki eserde de başak burcu için buğday başı ifadesi kullanılmıştır. Bu iki sözcükten oluşan teşkilin bir burç ismi için kullanılmış olması arslan burcu için de bir sıfat tamlamasıyla kür arslan ifadesinin kullanılmış olacağını akla getirmektedir. Ancak bu hususta, Rabguzi'nin Kutadgu Bilig'i okuduktan sonra bu beyti yazmış olacağı ihtimali de gözden uzak tutulmamalıdır.

Kutadgu Bilig ve Kıyasü'l-Enbiya'da cesur, kahraman, pek yürekli vb. arslan anlamı verilen kür arslan, Farsça ifadesiyle şîr-i jiyân'ı Tarama Sözlüğü'nde⁷ kağan arslan şeklinde madde başı olarak bulabiliyoruz. kızmış, kükremiş, çok öfkeli arslan anlamı verilen bu sözün Tarama Sözlüğü incelenecek olursa pekçok yerde geçtiği görülecektir.

Kutadgu Bilig'de yiğit, pek yürekli, kabadayı anlamları verilen kür kelimesi bir yerde kür arslan olmak üzere geri kalan 31 yerde⁸ kür er, kür ersig, kür alp er, kür yüreklig, kür kögüzlüg, kür küvez şekillerinde geçmektedir. kür ersig ifadesi R. Rahmeti Arat'ın çalışmalarına göre aşağıda verdiğimiz 57. beyit haricinde 2298 ve 2705'inci beyitler de de geçmektedir:

‘ali erdi munda basakı talu
kür ersig yüreklig meñgesi tolu

(*Ondan sonra seçkin, cesur, yiğit, kahraman ve akıllı Ali vardı.*)
Bu ifadenin kullanılması bakımından aşağıdaki beyitler dikkat çekicidir:

6 K. Gronbech, aynı eser, s. 66v.

7 Tarama Sözlüğü, Ankara 1969, TDK yayınları, C. IV, s. 2160.

8 Arat, R.R., Kutadgu Bilig III, İndeks, İstanbul 1979, s. 280-82.

aūgar tirlür ötrü kör ersig eren
sevüg can yuluğlap yatur tağ kayan (2281)

(Böyle olursa, onun etrafına mert yiğitler toplanır ve tatlı canlarını feda ederek, cesetlerinden dağlar ve kayalar meydana getirir.)

Yukarıdaki tercümede de kör dikkate alınmamış bunun yanında ersig kelimesi pekiştirilmiş bir ifade ile mert yiğit anlamını karşılamıştır. Kanımca, mert yiğitler anlamını ilk dizedeki sadece ersig eren'le değil de kür ersig eren ifadesi ile karşılaştırsak daha yerinde olacaktır.

Yine bu hususla ilgili olarak aşağıdaki beyiti de verebiliriz:

borun yüz yuğuğı namaz koğduğı
kör ersig atandı yoritur küçi (6454)

(Şarap ile yüzlerini yıkayan ve ibadeti bırakanlar şimdi yiğit sayılıyor.)

Bu beytin tercümesini, ikinci dizenin başındaki kör kelimesini kür okuyarak yapacak olursak anlamın daha da pekişeceği görülecektir:

(Şarap ile yüzlerini yıkayan ve ibadeti bırakanlar şimdi yiğit, mert sayılıyor.)

Kutadgu Bilig'de, kür kelimesi kür küvez ifadesi içinde de iki yerde geçmektedir. Bunun yanında küvez kür ifadesi de aşağıda verdiğimiz beyitten başka eserin tamamında 2077 ve 3738'inci beyitlerde de geçmektedir:

uluğsığ küvez kür kişi ol turı
küniñge koğı ol küvezlik kırı (1706)

(Büyüklik taslayan, kibirli ve küstah adam tatsız ve sevimsiz olur; kibirli insanın itibarı günden güne azalır.)

Yine R. Rahmeti Arat'ın çalışmalarından almış olduğumuz aşağıdaki beyitin okunuşu ve tercümesi küvez kür ifadesinin kullanılması açısından kuşku uyandırıcıdır:

küvez kör kereksiz ne köngli uluğ
küvezlik azatur könilik yolug (2115)

(Bey, mağrur, kabadayı ve kibirli olmamalı; gurur insanı doğru yoldan çıkarır.)

Yukarıdaki tercümeye dikkat edecek olursak Arat, beyde olmaması gereken hasletlerden *mağrur* ve *kibirli olma*'yı *küvez* ve *köngli ulug* kelimeleri ile karşılamış, fakat *kabadayı* anlamı açıkta kalmıştır. Bizce burada *kabadayı* anlamının verilebilmesi için ilk dizedeki *kör* kelimesi *kür* şeklinde okunmalıdır. Böylece hem *kör* kelimesi tercümede anlam verilmeden geçilmeyecek, hem de *kür* okuyuşu ile Arat'ın yapmış olduğu güzel çeviride yerini alacaktır.

R.R. Arat'tan sonra Kutadgu Bilig üzerinde düzeltme amacıyla yapılmış olan S. Tezcan *Kutadgu Bilig Dizini Üzerine*⁹ ve R. Dankoff'un R.R. Arat'ın metin neşrinde yanlış okuma ve tercümelemleri düzelttiği *Wisdom of Royal Glory*¹⁰ adlı çalışmalarda bu konu üzerinde durulmamaktadır. Yazımızda belirtmiş olduğumuz *kür arslan*, *kür ersig* ve *küvez kür* ifadelerinin dışında bütün metindeki *kör* biçiminde okunan ve doldurma sayılan kelimelerin daha birçok yerde *kür* okunabileceği ve böylece anlamın daha iyi ortaya çıkacağı görülecektir.

9 Tezcan, S., "Kutadgu Bilig Dizini Üzerine", Belleten C. XLV / 2, Nisan 1981: Sayı: 178, s. 23-78.

10 Dankoff, R., *Wisdom of Royal Glory*, Chicago 1983.